ТДУ 902 (575.3)
DOI:10.24412-2077-4990-2024-178-53-56

ДАР БОРАИ ОМӮЗИШИ БОСТОНШИНОСИИ ҚАЛЪАИ ХУҶАНД

Бобоҷонова Муаззама Раҳмадҷоновна*, муаллими кафедраи археология, этнография ва диншиносии МДТ "ДДХ ба номи акад. Б.Ғафуров"(Тоҷикистон, Хуҷанд)*

ОБ АРХЕОЛОГИЧЕСКОМ ИЗУЧЕНИИ ХУДЖАНДСКОЙ КРЕПОСТИ

Боводжонова Муаззама Рахмаджоновна*, преподаватель кафедры археологии, этнографии и религоведения ГОУ "ХГУ имени Б.Гафурова"(Таджикистан, Худжанд)*

CONCERNED WITH THE ARCHAEOLOGICAL STUDY OF KHUJAND FORTRESS

Bobojonova Muazzama Rakhmadzhonovna*, Lecturer of the Department of Archaeology, Ethnography and Religious Studies, KhSU named after B.Gafurov (Tajikistan, Khujand)*
E-mail: *muazzama_1990@mail.ru*

Калидвожаҳо: *Қалъаи Хуҷанд, таърих, бостоншиносӣ, ҳафриёт, ёдгорӣ, бозёфт*

Дар мақола сухан дар бораи омӯзиши босоншиносии Қалъаи Хуҷанд меравад. Қайд мешавад, ки ҳафриёти бостоншиносӣ собит намуд, ки шаҳри Хуҷанд таърихи беш аз 2500-сола дорад. Дар тадқиқи масъалаи мазкур саҳми дастаи экспедитсияи бостоншиносии Тоҷикистони Шимолӣ бо роҳбарии Н.Н.Неъматов хеле калон аст. Натиҷаи ҳафриёт, ки аз соли 1954 то имрӯз гузаронида шуд, осори асрҳои VIII-V то милодро ба даст даровард. Бостоншинсон аз худи шаҳр ва ҳамчунин масоҳати дохилии қалъа, осори сершумори давраҳои қадимро дарёфт намуданд. Бозёфтҳои бостоншиносон, ки дар натиҷаи ҳафриёти Қалъаи Хуҷанд ба даст омадааст аҳамияти муҳимми илмӣ доранд.

Ключевые слова: *Худжандская крепость, история, археология, раскопки, памятник, находки*

Статья посвящена археологическому изучению Худжандской крепости. Отмечается, что археологические раскопки свидетельствуют, что город Худжанд имеет более чем 2500-летнюю историю. В решении этого вопроса большой вклад внесла Северо-Таджикистанская археологическая экспедиция под руководством Н.Н.Негматова. В результате археологических раскопок, проводимых с 1954 года по настоящее время, получены материалы VIII-V веков до н.э. Археологи получили многочисленные древние находки как на территории города, так и внутри крепости. Находки археологов из Худжандской крепости имеют важное научное историческое значение.

Keywords: *Khujand Fortress, history, archeology, excavations, monument, finds*

The article dwells on the archaeological study of the Khujand Fortress. It is noted that archaeological excavations indicate that the city of Khujand has more than 2500 years of history. The North Tajikistan Archaeological Expedition led by N.N. Negmatov made a great contribution to solving this issue. As a result of archaeological excavations conducted from 1954 to the present, materials from the VIII-V centuries BC were obtained. Archaeologists received numerous ancient finds both on the territory of the city and inside the fortress. The finds of archaeologists from the Khujand Fortress are of great scientific historical significance.

Шаҳри Хуҷанд бо таърих ва фарҳанги ғании худ маълуму машҳур мебошад, зеро дар ҳудуди он шумораи зиёди ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ, аз қабили масҷиду мақбараи Шайхи Маслиҳатдин, мавзеи таърихии Панҷшанбе, деворҳои қалъа, масҷидҳои таърихӣ, мақбараҳо, чойгоҳи таърихӣ-меъмории Ҳазрати Бобо мавҷуданд, ки барои сайёҳони дохиливу хориҷӣ ҷолиб мебошанд.

Ёдгории алъаи Хуғанд - ёдгории калонтарини вилоят мансуб меёбад. алъаи Хуғанд дар маркази шаӣр ғойгир аст. Аз ин рӯ ин ёдгорҷ барои мутахсасисон аз солӣои пеш маълум буд ва он ӣамеша дар маркази ди ати олимон ӣам арор дошт.

Маълумоти аввалин доир ба алъаи Хуғанд дар айдӣои сафарҷ ва тад и оти шар шиносони руси тоин илобҷ пайдо мешавад. Вале, омӯзиши ин ёдгории археологҷ танӣо соли 1954 о оз ёфт.

Дар чараёни ҳафриёти қалъаи Хуҷанд бостоншиносон тахти роҳбарии академик Н.Неъматов аз зери девори самти шарқии қалъа як порчаи девори дарозиаш 4 метраро дарёфт карданд, ки он аз хиштҳои хоми ҳаҷмашон 50х40х13 см бино гашта, танҳо шаш қатори он боқӣ мондаасту

халос. Муҳаққиқон онро “Девори Искандар” унвон карданд. Чунон, ки дар маъхазҳои юнонӣ омадааст, онро юнониён бо истифода аз асирони маҳаллӣ тобистони соли 329 то мелод дар давоми 17 рӯз баҳри дифои хеш аз ҳамлаи сакоиёни ҷанговар бино намудаанд [1,с.38].

Дар ҳамон куҳандиз, инчунин аз зери хандақи сари қалъа осори асрҳои VIII-V то милод ба даст омад [1,с.39]. Дар натиҷаи ҳафриёти дарозмуддат, бостоншиносон аз ҳудуди худи шаҳр ва ҳамчунин масоҳати дохилии қалъа, осори сершумори давраҳои қадимаро дарёфт намуданд, ки устод Н.Неъматов онҳоро ба се давраи калони таърихӣ, яъне асрҳои IV то мелод ва VIII-X мелодӣ нисбат дода, ба ҳамин минвол таърихи зиёда сеҳазорсола доштани шаҳри Хуҷандро собит намуд [5,с.6].

Яке аз бостоншиносони номӣ Т.В.Беляева аз соли 1976 ҳамчун сардори даста ҳафриётро дар ҳудуди Хуҷанди қадим ва асримиёнагӣ идома дод [2,с.263-282]. Дар ҷараёни кофтуковҳо Т.В.Беляева ба омӯзиши кулолгарии Хуҷанд мароқи зиёд зоҳир намуд. Ин ба вай имкон дод, ки санаи қабатҳои таҳқиқшударо аниқ кунад, робитаи маданию иқтисодии ёдгориҳои кофташударо аз рӯи хусусиятҳои сафолӣ муайян созад ва мансубияти ёдгориро ба маданияти ин ё он маданият ошкор намояд. Ин гуна донишҳо барои омӯхтани ёдгории бисёрқабата, монанди қалъаи Хуҷанд зарур буд. Т.В.Беляева ҳангоми ковтуков дар ҳудуди қалъа барои тамоми давраҳои ҳаёти Хуҷанд маводҳои зиёди сафолӣ ба даст овардааст. Бузургтарин объекти кори Т.В.Беляева дар Хуҷанд шурфи статиграфии №29 мебошад, ки соли 1975 оғоз шуда буд. Ин шурф (бо масоҳати 16х4) дар Арки қалъаи Хуҷанд гузошта шуда, ба сатҳи материк бароварда шудааст (чуқурии 27 м) [3,с.335-347; 4, 350-358]. Ҳангоми кофтукови шурф статиграфияи ёдгориро мушоҳида кардан мумкин буд ва он имкон дод, ки ва масъалаҳои даврабандии таърихи инкишофи сафолии Хуҷанд аз замонҳои қадим то ибтидои асри XX ошкор карда шаванд [5].Натиҷаҳои тадқиқотҳои археологии тӯлонии аз соли 1954 таҳти роҳбарии академик Н.Неъматов соли 1986 ба ҷашни 2500 солагии шаҳри Хуҷанд оварда расонид. Ба ифтихори ин ҷашн дар як вақт дар шафати девори шарқии қалъа бинои Осорхонаи бостоншиносии Хуҷанд ифтитоҳ гардид. Бо ташаббуси устод Н.Неъматов ба ин муносибат маҷмӯаи мақолаи илмӣ таҳти унвони “Исследование по истории и культуре Ленинабада” дар ҳаҷми 20 ҷузъи чопӣ ва як шумораи махсуси “Ахбори АИ Тоҷикистон (бахши илмҳои ҷомеашиносӣ) рӯи чоп гардид.Ба даст овардани исти лолият саӣифаи нави омӯзиши археологии Қалъаи Хуғандро о оз намуд.

алъаи Хуғанд ёдгорие буд, ки дар он аввалин ковишӣои археологии замони исти лолият гузаронида шуд. Дар ибтидои мавсими саӣроии соли 1992 дастаи махсуси бостоншиносҷ ташкил ёфт ва ковишӣои археологҷ гузаронида шуд. Кормандони илмии ин даста зери роӣбарии академик Н.Н.Неъматов дар ӣудуди алъаи Хуғанд ду ханда и нав кофтанд. Бостоншиносон дар давоми 2 моӣ ӣафриёт гузарониданд. Дар хандаки хандаки 1(роӣ. А.Мирбобоев) ғойи дарвозахонаи девори шар ии алъа муайян гардид. Маълум гашт, ки дар ин исми ёдгорҷ ду бурғи фортификатсионҷ ғойгир будааст. Аз ду тарафи бурғӣо бо имондаӣои девори димна низ пайдо шуд. Аз рӯи бозёфтӣои ба даст омада маълум гашт, ки бо имондаӣои иншооти ӣафршуда ба асрӣои XVII-XIX таллу доранд. Дар сарчашмаӣои хаттҷ омадааст, ки дар ибтидои асри XVIII бо ташаббуси ӣокими шаӣр О бутабек Хуғанд бо ӣудуди наваш бо деворӣои похсагини афс иӣота карда шуд, ки ғузъӣои фортификатсионии замонавҷ: парапету валганг, бурғӣои мудаввару росткунға, дарвозаӣои истеӣкомдор, ханда ӣои берунҷ хеле мустаӣкам гардид. Натоиғи ковишӣои ханда и аввали маълумоти манбаъӣои асримиёнагиро тасди намуд.

Ханда и №2-и соли 1992 (роӣбар Н.Т.Раӣимов) каме арбтари ханда и аввал кофта шуд. Андозаи ханда и №2 - 8х4 м буд. Дар натиғаи ковтуков маълум гашт, ки дар ин исми алъаи Хуғанд низ нишонаӣои ӣаёти солӣои тӯлонҷ ба айд гирифта шуданд. Хурсандиовар, ки абати ибтидои ӣазосолаи 1 пайдо шуд. исми асосии бозёфтӣоро сафолпораӣои замони кушониён ва ӣайтолиён ташкил мекарданд. Дар рафти ӣафриёти ханда и 2 абати мадании асрӣои IX-XII, XIII-XVI, XVII-XIX низ тад и шуданд. Маълумоти муфассал доир ба натиғаӣои ӣафриёти соли 1992 дар ӣисоботи корманди илмии дастаи археологии Пажуӣишгоӣи таърих, бостоншиносҷ ва мардумшиносии ба номи Ахмади Дониши Академияи илмӣои Ғумӣурии Тоғикостон, Набиғон Раӣимов оварда шудааст [6,с.356]. Минбаъд дар солҳои оянда ҳафриёти бостоншиносӣ дар Қалъаи Хуҷанд бо сабаҳои гунонун гузаронида нашудаанд.Вале, хушбахтона аз соли 2019 тадқиқотҳои археологӣ дар ин мавзеъ таҳти роҳбарии бостоншинос, профессори ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров – Н.Т. Раҳимов ба роҳ монда шуданд [7].

Ма сади асосии ӣафриёт - муайян намудан ва омӯхтани Кӯшки ӣокимнишини алъаи Хуғанд барои корӣои бар арорсозҷ дар ёдгорҷ буд. Барои ноил гардидани ма сад теппаи

болои Арк кофта шуд. Дар ин кор вазифаи асосҷ аз хок баровардани хона, йуғрайои мавғудбуда ва омӯзиши тарихи аср (кӯшк)-и хокими шайр ва вилояти Хуғанд дар охири асри X1X - дар давраи забти Русияи подшойҷ ва ба он йамрой шудани минта а буд.

Дар болои теппаи Арк, дар масойати 300 м.м омӯзиши асри беки Хуғанд гузаронида шуд. Дар натиға, бо имондайои иншоотйои меъморҷ муайян гардиданд, ки мутаалли и асри XIX - ибтидои XX мебошанд. Маълум гашт, ки асри йокимнишонро мағмаи калон иборат аз бинои азими дуошёна бо шумораи зиёди йуғрайо ташкил намудааст. Дар исми маркази ошёнаи дуввум кабулгойи хоким ва атрофи он 6 йуғрайои гуногунандоза йафр шуданд.

Баробари омӯзиши бо имондайои асри йокимнишин дар дигар мавзейои алъаи Хуғанд низ йафриёт гузаронида шуд. Дар ғои тагхонаи «аскархона» (казарма)-и кӯйна чанд бозёфт ба даст омад, ки дар бораи дар ин ғо мавғуд будани абати маданҷ шайодат медоданд. Дар ин ғо абатйои мадании асрйои VIII-V пеш аз милод, асрйои IV-II п.м., асрйои I-IV, VI-VIII, IX-XII милодҷ ба айд гирифта шуданд. Нишонайои абатйои поёнҷ, яъне ибтидои йазорсолаи якуми милодҷ йеле кам бо ҷ мондаанд. Чанд пораи сафолини ёфтшуда мутаалли и он давра мебошад. Дар зери онйо порайои зарфйои сафолини анти а ёфт шуданд. Инйо асосан порайои ғомйои аз гили сурх бо сифати баланд сохташуда мебошанд. Дар минта аи йафриёти 1, ки дар исмати шимолии ум и тайкурсии иншооти сохташаванда ғойгир аст, абати исти оматии замони Ҳахоманишҷ муайян гардид. Ин ғой исми йавлҷ будааст. Дар 3 ну таи он хокистан ва порайои сафоли он давр ёфт шудаанд. Дар минта аи йафриёти 2 низ бозёфтйои муйим ба даст омад. Инғо ду хуми азим, як партовгой, 4 хуми миёнайағм ва 2 хуми хурд ёфт шуданд.

Дар як ҷойи нисбатан хурд ҷамъгардидани 7 хуми гуногуншаклу гуногунҳаҷм нишон медихад, ки дар ин ҷой анборхона ҷойгир буд. Дар сатҳи уфуқии минтақа шумораи зиёди порахои зарфи сафолини он давра низ ёфт шуд.

Минтақаи сеюми ҳафриёт низ хусусиятҳои хоҷагӣ дошт. Дар ин ҷо боқимондаҳои қисмҳои поёнии 5 хум пайдо карда шуд. Шаклҳои хумҳои ёфтшуда гуногун аст. Ҳуҷраҳое ки дар онҳо хумҳо ҷойгиранд, бо эҳтимоли зиёд анбор будаанд. Дар хумҳо ғалладона ва дигар маҳсулоти кишоварзиро нигоҳ медоштанд.Дар зери девори арбии Арк (диз)-и алъаи Хуғанд боз як сатйи йаётии давраи йахоманишҷ ёфт шуд. Дар ғу урии та рибан 1 м ду хуми калон ва як деги сафолҷ ёфт шуд. Аз рӯи сафолпорайои ёфтшуда ин мағмааи бозёфтйо ба асрйои VI-V пеш аз милод тааллу анд.Каме арбтар аз Арк, дар маркази алъа чашмае йафр гардид, ки айолии алъаи замони ати аро бо оби нӯшоки таъмин менамуд. Хурсандиовар, ки зинапояйои аз санг сохташуда низ бо й монданд. Зинайо аз сатйи 2.2 м чу урй сар шуда, ба поён мебаранд. Дар чу урии 4 м аз сатйи имрӯзаи алъа зинапояйои охирин ба айд гирифта шуд. Ним метр поёнтар об баромад. Дар атрофи зинапояйои поёни гили намдори тоза ба айд гирифта шуд. Дар пайлӯи санги поёни як ғоми ати й ёфт шуд. Гили намдор нишон медийад, ки дар адим инғо чашмаи об будааст. Сокинони шайраки адим бо зинапояйои сангин ба назди чашма фаромада оби онро мегирифтанд. Дар назди чашма як ғом ва порайои зарфйои сафолҷ ёфт шудаанд [8,с.23-32].***Бозёфтҳо.*** Йангоми йафриёт дар алъаи Хуғанд ба ми дори зиёд маснуот: косаю таба йои сафолини анти а ва асримиёнагҷ, хуму кӯзайои гуногуншакл, симобкӯзачайое, ки на шйои йандасию наботҷ доштанд, зарфйои шишагину фулузҷ, маснуоти заргарҷ, тангайои мисину ну рагини мансуби замони Сомониён, арохониён, Темуриён ва . ёфт шуданд.Дар байни бозёфтйо маснуоти кулолҷ хеле зиёд аст. Кулолони Хуғанд барои нигой доштани захираи алла ва об хумйои бузург ва хумчайо, аз гили ба оташ тобовар, дегу обғӯшйои гуногунйағми гуногуншакл, кӯзайои хушнамо, дулчайои нафиси дастадор, ғом, коса, таба , хурма, чаро и сиёй, миғмар, ша ша а, пулдон, ширполо ва дигар асбоби рӯзгор месохтанд. Дар байни бозёфтйо чанд пораи симобкӯзача низ хаст. Ин шакли камчини зарф мебошад. Танаи кӯзача аз ду исм иборат буда болояш курашакл, поянаш бошад нӯгтез аст. Ба а идаи аксарияти олимон ин намуди кӯзачайо барои нигой доштан ва аз як ғо ба ғои дигар бурдани симоб истифода мебурданд. Зарфйои «симобкӯзача»-ро аз гили гилбутта сохта сипас дар йарорати хеле баланд мепухтанд. Гардани симобкӯза борик буда дайанаи он замбаршакл аст. Танаи симобкӯзачайо бо хатту на шйои хандасҷ оро дода мешавад. Симобкӯзачайо ба асрйои X-XII мансубанд. Доир ба ин гуна зарфйо барои нигой доштани симоб бостоншинос Г.А.Ғидди маълумоти пурра овардааст. Дар якчанд ёдгории археологҷ симобкӯзачайои пур аз симоб низ ёфт шуда буд. Масалан, соли 1986 дар яке аз йавлийои Хуғанд (Ленинободи шӯравҷ) аз заминкан 16 симобкӯзачаи пур ёфт шуда буд. Онйоро дар Институти химияи Академияи илмйои Тоғикистон

омухтанд ва дар дохили кӯзачаҳо симоб буданашро тасди намуданд.Дар байни сафолоти асрҳои IX-XIX зарфҳои сирдор хеле зиёданд. Ин бозёфтҳо ва осори истеҳкомии алъаи Хуғанд, аз пешрафти ҳунармандию тиғорат, меъморӣ, санъат ва дараҷаи баланди маданияти моддии шаҳриён шаҳодат медиҳанд. исме аз бозёфтҳо дар Осорхонаи таърихии вилояти Су д ва Осорхонаи бостоншиносӣ ва истеҳкомсозии Хуғанд ба номи академик Н.Неъматов маҳфузанд.

Дар байни бозёфтҳои сафолин порае бо харфи алифбо (хуруфот)-и юнонӣ ғолиби ди ат аст. Ин пораи сафол исми болоии танаи хумча (ё ки хурма) мебошад. Хамира аз гили сурхчаранг тайёр шудааст. Харфи дар рӯи сафол навишташуда ба ҳарфи «делта»-и юнонӣ монандӣ дорад (ҳарфи «ш»-и болояш пӯшида ҳам гуфтан мумкин). Аз байни пораи сафол на он адар калон аст имконияти да и тар муайян карданро надорем. Ин гуна бозёфт (яъне сафолпорае бо ҳарф) дар бостонишиносӣ айриоддӣ нест. Гоҳ гоҳ дар рӯи сафол ҳарфҳои алоҳида ё ки калима навишта мешавад. Ин гуна пораҳои сафоли катибадор дар чанде ёдгориҳои бостоншиносии Осиёи Марказӣ низ ёфт шудааст. Бозёфтҳои сафолпораҳои ҳарфдор ба катори сарчашмаҳои эпиграфӣ дохил мешаванд. Олимон дар а идае, ки ҳарфҳо дар сафол рамзи моликият буда соҳиби чиз (зарф ва мол)-ро нишон медиҳад. Ба ҳар хол, бозёфти сафолпораи хурфдор дар ҳудуди ҳафриёти алъаи Хуғанд аҳамияти калон дорад. Сафолпора ба асрҳои III-II то м. тааллу дорад ва дар алъаи Хуғанд мавғуд будани абати мадании давраи эллинистӣ шаҳодат медиҳад.

Ҳамин тариқ, бояд қайд намоем, ки дар муддати 70 соли омӯзиши бостоншиносии Қалъаи Хуҷанд оид ба таърих ва фарҳанги шаҳр маълумоти хеле гаронбаҳо ба даст омад. Дар ин ҷода саҳми бостоншиносон ба монанди Н.Н.Неъматов, Т.В. Беляева, А.К.Мирбобоев, С.Ш.Марофиев, Н.Т.Раҳимов ва дигарон басо бузург мебошад.

ПАЙНАВИШТ:

1.Абдулло, Мирбобо. Муқаддимаи таърихи Хуҷанд/М.Абдулло- Ношир, 2013.- 437с.
2.Беляева, Т.В. О работе Ленинабадского отряда в 1976 г./ АРТ.- Вып.16 (1976г.)/ Т.В.Беляева. – Душанбе, 1982. – С.263-282.
3.Беляева, Т.В. Некоторые итоги работ Ходжентского отряда в 1978 г.// АРТ. Вып.18 (1978 г.)/ Беляева, Т.В. – Душанбе, 1984. – С. 335-347;
4.Беляева, Т.В. О работах Ходжентского отряда в 1980 г.//АРТ. Вып.20 (1980 г.)/ Беляева, Т.В. – Душанбе, 1986. – С.350-358.
5.Негматов, Н.Н. Ходжент. Основные этапы истории/Н.Н.Негматов// Исследования по истории и культуре Ленинабада.-Душанбе:Дониш, 1986. - С.3-15.
6.Рахимов, Н.Т. Раскопки в Худжандской крепости в 1992 году/ Н.Т. Рахимов//Археологические работы в Таджикистане. - Вып.40. – Душанбе, 2019. – С.356-361
7.Раҳимов, Н.Т. Асрори алъаи Хуғанд/Н.Т.Раҳимов,М.Азизов//Мероси ниёгон.- №21. - Душанбе, 2019. – С.31-34.
8.Рахимов, Н.Т.К истории водоснабжения Худжандской крепости/ Н.Т.Рахимов, М.Бободжонова//Ахбори осорхонаи таърихии вилояти Су д.- 2019. – 5.-С.23-32.

REFERENCES:

1. Abdullah, Mirbaobo. Introduction to the history of Khujand/M.Abdullo. - Publisher, 2013. – 437 p.
2. Belyaeva T.V. About the work of the Leninabad detachment in 1976 // AWT. Issue 16 (1976). – Dushanbe, 1982. – P.263-282.
3. Belyaeva T.V. Some results of the work of Khujand detachment in 1978 // AWT. Issue 18 (1978). – Dushanbe, 1984. – P. 335-347.
4. Belyaeva T.V. About the work of Khujand detachment in 1980 // AWT. Issue 20 (1980). – Dushanbe, 1986. – P.350-358.
5. Negmatov N.N. Khujand. Main stages of history // Research on the history and culture of Leninabad. - Dushanbe: Donish, 1986. - P. 3-15.
6. Rahimov N.T. Excavations in Khujand fortress in 1992 // Archaeological work in Tajikistan. - Issue 40. – Dushanbe, 2019. – P.356-361
7. Rahimov, N.T. Secrets of Khujand fortress / N.T. Rahimov, M. Azizov // Heritage of ancestors.- №21. - Dushanbe, 2019. - P. 31-34.
8. Rahimov N.T., Bobojonova M. On the history of water supply of Khujand fortress // Bulletin of the historical museum of Sughd region. - 2019. #5. - P.23-32.